

ТУРИЗМ ИНФРОСТРУКТУРАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ХОНАҚОҲЛАРНИНГ ЎРНИ

Абдирахмонова Махфуза Нодир кизи

Термиз Мухандислик Технология институти «Био ва иншоотлар
курулиши» кафедраси ассистенти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7496223>

ARTICLE INFO

Received: 21th December 2022

Accepted: 29th December 2022

Online: 31th December 2022

KEY WORDS

ABSTRACT

Мақолада Ўрта Осиёда тасаввуф институтининг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари ва унга тегишли бинолар - "хонакоҳ", унинг меъморчилиги, меъморчиликдаги ўрни ва ўрни ҳақида сўз боради.

Хонақоҳ сўзи форсча бўлиб, “хона-ўй” маъносини англатади. Дастлаб тақводор суфийлар ва дарвешлар яшайдиган бошпаналар хонақоҳ деб аталган (баъзида улар “такя” ёки “зовия” ҳам дейилган). Хонақоҳлар Ўрта Осиёда IX асрдан эътиборан шакллана бошлаган. Тарихий манбаларда бу даврдаги Термиз, Самарқанд, Фарғона, Хуттал, Журжон ва Марв шаҳарларидаги хонақоҳлар қайд этилган.

XI асрда Жанубий Туркманистоннинг Майхона шаҳри (ҳозирги Миён)да яшаган суфий Абу Сайд хонақоҳларнинг шаҳар тизимидаги ўрни, суфийларнинг хонақоҳда бўлиш ва яшаш тартиб-қоидаларини ишлаб чиқади. Уларга кўра хонақоҳлар шаҳарнинг хилватроқ, ҳаётий ташвишлардан ҳоли, чекка мавзеларида ички ҳовли оддий иморатлар тарзида қурилмоғи, хонақоҳда суфийларнинг яшашидан ташқари, махсус диний маросим-зикру само рақсига қатнашишлари ҳамда мутасаввуфчиликдаги шогирд-устозлик шартлари ҳам белгилаб берилади. Устоз

суфийлар, яъни шайхлар вафот этгач ўз хонақоҳлари қошига дафн этилади. Натижада шогирдлар ва кейинчалик тасаввуфга ихлос қўйган халқ оммаси томонидан бундай машҳур устоз шайхларнинг хонақоҳлари ўзига хос зиёратгоҳларга айлантирилади [2, б.99]. Бундай хонақоҳларда суфийларнинг ҳужраларидан ташқари зиёратчилар учун ҳам махсус хоналар ташкил этилади. Термиздаги Ҳаким ат-Термизий, Миёндаги Абу Сайид ва бошқа хонақоҳ-зиёратгоҳлар шулар жумласидандир.

XII аср ўрталарида суфийлар биродарлигининг ривожланиши ва тасаввуф тариқатида турли оқимларнинг вужудга келиши билан хонақоҳларнинг меъморий кўриниши ва вазифалари ҳам ўзгара боради. Бу давр хонақоҳлари меъморий жиҳатдан анча шаклланган, ички ҳовли атрофига бириккан бир неча ҳужралар, суфийлар жамоасининг йиғилиш ва зикр тушиш зали (самоъхона), устоз суфий, яъни шайхнинг ўз муридларига тасаввуф

илмидан дарс бериш,, етимларга Қуръонни ўқитиш ҳамда шайх ва муридларнинг яшаш хоналари, дарвешхоналар, чиллахона, омбор ва ошхона, матраб (самоъ вақтида наът ва илоҳий қўшиқ куйловчилар ўтирадиган жой)дан тузилган. Тожикистоннинг жанубида харобалари бизгача сақланган Хожа Машад хонақосининг меъморий тузулиши бунга мисолдир.

Ўрта Осиёда турли даврларда қурилиб бизгача этиб келган хонақоҳлар ва улар ҳақидаги ёзма манбалар ушбу биноларнинг ўтмишда халқ ижтимоий ҳаётида тутган ўрни ва мавқеини, таркибий тузилишини, меъморий таснифи ва ечимларининг то XVII асргача муфассал тарзда такомиллашиб келганини кўрсатади. Бироқ, хонақоҳлар архитектураси ва ижтимоий вазифаларининг ривожланиш чўққилари асосан Темурийлар (XIV-XV асрлар) ва Шайбонийлар (XVI аср) даврига тўғри келади. Темурийлар ва кейинчалик Шайбонийлар ҳам тасаввуф (суфийлик) жамоаси фаолиятининг назоратини буткул ўз қўлларига оладилар ва ўзлари ҳам тасаввуф аҳлига хайрихоҳ ҳолда янги хонақоҳлар қурадилар. Бунинг сабаби шулки, тасаввуф таълимоти ўша даврларда ва ундан олдинроқ ҳам халқ оммаси учун Ислом Шарқи дунёсининг маънавий-ахлоқий меъзонларига, тасаввуф тариқатларининг асосчилари эса халқ орасида катта обрў қозониб пиру-устозларга айланган эди.

Ҳужвирийнинг “Кашфул маҳжуб” асарида халқ орасида кенг тарқалган ва машхур мутасаввуфчилар атрофида шаклланган тариқатлар ҳақида мукамал маълумотлар келтирилган. Жумладан, Қодирия тариқати (асосчиси

ва пири Абдуқодир Ғилоний, 1160. й.), Яссавия тариқати (асосчиси ва пири Хожа Аҳмад Яссавий), Нақшбандия тариқати (асосчиси Баҳоуддин Нақшбанд 1389 й.) ҳамда Хилватия, Рифоия, Мавлавия, Шозалия, Саъдия, Дасукия, Бадавия, Акбария, Сухравардия, Кубровия, Мадяния, Чиштия, Байрамия ва ҳақозо тариқатлар

. Тасаввуф аҳли орасидан Абу Али Ибн Сино, Фаробий сингари дунёга машхур олимлар; Жамолиддин Румий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби буюк шоирлар; Зуннун Ал-Мисрий, Шохин Ал-Хилватий каби кимё илми билимдонлари; Имом Ғаззолий, Абдурахмон ас-Суфий, Иброҳим Ҳаққий сингари фалаккиёт илмининг буюк номоёндалари ва фанларнинг бошқа тармоқлари бўйича қанчадан-қанча мутафаккир олимлар етишиб чиқади.

Тасаввуф бу инсоннинг руҳиятини ва маънавий оламидаги жараён бўлиб, инсонни руҳий ва ахлоқий камолотга етказувчи илмдир.

Тасаввуф мусулмончилик деган буюк бир қадриятни кенг халқ оммаси орасига ёйишга, унинг ҳамма учун баробар бўлишлигига, эл-улус осойишталиги, ҳамжиҳатлик, бир-бирига ёрдам қўлини чўзиш, биродарлик ва футувватчилик қадриятларини тарғиб қилишга ҳаракат қилади. Бу саъй-ҳаракатларга мутафаккир суфий шайхлар ва мутасаввуф шоирлар бош-қош бўладилар. Улар энди ўзларининг суфийлик институтлари-хонақоҳларини аввалгидек тақводор зоҳид дарвишларнинг макони эмас, балки ўз даврининг маънавий-маърифий марказларига айлантира бориб, айнан

шу марказларда тасаввуф ва адаб илмининг амалий ва фалсафий асосларини яратадилар ва халққа тарғиб қиладилар.

Айнан шунинг учун ҳам Темурийлар ва Шайбонийлар даврида қурилган хонақоҳлар, XI-XII асрлардаги шаҳар чеккалари ва қишлоқларда хилват жойлашган оддий хонақоҳлардан фарқ қилиб, олдингиларидан мухташамроқ, салобатлироқ, алоҳида қурилган меъморий бинолар тарзида, шаҳар ичкарасида ислом қадамжолари қошида ёки бошқа жамоат бинолари, масалан мадраса ва масжидлар билан меъморий мажмуалар ташкил қилган ҳолда шакллантирилади. Бундай хонақоҳларнинг таркиби ва ижтимоий вазифалари ҳам ўзгара бориб, улар ўз даврининг тасаввуфчилик йўналишидаги йирик маърифий мактабларига айланади. Бу даврдаги баъзи хонақоҳлар қошида ҳаммом, масжид, қабристон, молхона ва баъзан тегирмон ҳам жойлашган.

Агар мадрасаларда дунёвий, ҳуқуқий ва диний илмлар ўрганилган бўлса, улар қошида қурилган хонақоҳларда (Самарқанддаги Муҳаммад Султон, Мирзо Улуғбек, Анаудаги Анау, Бухородаги Нодир-Девонбеги, Ҳиротдаги Ҳусайн Бойқаро ва Алишер Навоий мадраса ва хонақоҳларида) талабаларнинг тасаввуф бобидаги мушоҳада ва мунозаралари, улуғ машоҳийлар, пиру-устозлари билан маънавий-маърифий учрашувлари, илмий суҳбатлари ва бахслари ўтказилиб турилади. Бундай жонли суҳбатларга мутасаввуфчиларга эътиқод қилган ҳукмдорлар, улуғ шоирлар, нуфузли меҳмонлар ва сайёҳлар ҳам ташриф буюриб туради.

Шунинг учун ҳам бундай хонақоҳлар архитектураси бу даврда нафақат тантанавор меъморий кўринишга, балки шаҳарнинг энг нуфузли жойларига жойлашиш ва қуриштартиботига эга бўлади. Бундай хонақоҳларни бошқариш ва иш юритиш учун уларни таъсис этган ҳомийлар ўз даврининг энг иқтидорли мударрисларини тайин этади. Мударрислар хонақоҳларни бошқаришдан ташқари тасаввуф илмига интиланларга дарс бериш билан машғул бўлади.

Хонақоҳлар фаолиятини моддий таъминлашга жуда катта вақфлар белгиланади. Жумладан, Бухородаги Сайфиддин Бохарзий хонақоси нафақат Зарафшон воҳасида, балки бутун Марказий Осиёда ҳам суфийликнинг энг йирик маданий-маърифий ва билим марказларидан бири ҳисобланган ва бу ерда XIV аср ўрталарида юзлаб кишилар, ҳатто чет эллардан ҳам ташриф буюриб, тасаввуф илми ва маърифатидан баҳраманд бўлганлар. XV аср бошларида Самарқандда Мирзо Улуғбек бино этган Регистон ансамблидаги Улуғбек хонақоси, шаҳардаги Абу Лайс хонақоси, Карманадаги Қосим Шайх, Бухородаги Файзобод, Ҳиротдаги Шохрух Мирзо, Ҳусайн Бойқаро ва Алишер Навоий, Ромитондаги Мулло-Мир, Термиздаги Кокилдор хонақоҳлари XV-XVII асрларда Марказий Осиёнинг ана шундай атоқли маданий-маърифий мутасаввуфчилик илмий марказларидан ҳисобланган.

Термиздаги Ҳаким ат-Термизий, Хуросондаги Сухравардия, Бухородаги Хўжагон, Ғиждивонний, Сайфиддин Бохарзий ва Нақшбандий, Туркистондаги Яссавия, Хоразмдаги

Кубровия, Фарғонадаги Қодирия, Карманадаги Қосим-Шайх ва ниҳоят Ҳиротдага Халосия хонақоҳлари ана шундай тасаввуф таълим масканлари ҳисобланган. Тасаввуф илмининг аксарият ақобирлари айнан хонақоҳларда яшаб авом халққа тасаввуф зиёсини таратганлар, сувийлик илми ва таълим тарбияси билан шуғулланганлар. Хонақоҳларда истиқомат қилувчилар сони баъзан 100 киши ва ундан ҳам кўп бўлган.

Шундай қилиб, Ўрта Осиёда хонақоҳлар мактаблар ва мадрасалар билан ёнма-ён тарзда суфийлик илмининг маънавий-маърифий марказлари тизимини ташкил қилиб, кенг халқ оммасига нафақат мутасаввуфчилик зиёсини сингдириш, балки халқ маънавий ҳаёти, тафаккури ва эътиқодини бойитишда тутган муносиб роли ва ўрни билан ҳам ажралиб турган.

References:

1. Пугаченкова Г.А. Ханака Бахауддина. –Маскан, № 7-8, 1993.
2. Уралов А.С. Архитектура ханака эпохи Темуридов. //”Амир Темур ва унинг дунё тарихидаги ўрни” мавзусидаги халқаро илмий конференция маърузалари баёни. - Самарқанд, 1996.
3. Маньковская Л.Ю. Типологические основы зодчества Средней Азии (IX-начало XX в.).-Т.,1980.
4. Турар Усмон. Тасаввуф тарихи. –Т., Истиқлол, 1996.
5. Уралов А., Юсупов Р. Ўрта Осиёнинг ўтмишдаги таълим-тарбия ва илм-фан масканлари. - Самарқанд, 2005.